

Menikö mönkään vai metsään? Kielitiede, suomen kieli ja puhumisen psykologia

HANNELE DUFVA

Käsittelen tässä kirjoituksessa sekä kielentutkimuksen että arkikielen näkemyksiä puhumisesta ja keskityn erityisesti virheen käsitteeseen. Pyrin osoittamaan, että kielentutkimuksen käytäntöä sanelevat edelleen oletukset, jotka perustuvat kapeaan ja normatiiviseen kielikäsitteeseen, jossa puhumista tarkastellaan jo sinänsä virheellisenä suorituksena. Osoitan, että perinteinen näkemys puhumisesta (ns. puheketjumalli) on löydettävissä myös arkikielen sanastosta mutta että arkikieli voi toisaalta nähdä puhumisen myös dialogisena. Lopuksi pyrin osoittamaan, että dialoginen malli olisi hyödyksi erityisesti puhumisen psykolingvistiselle tarkastelulle.

1. Pyhä kieli ja paha puhe: kielitieteen ja psykolingvistiikan normit

Kielitiedettä on tapana pitää deskriptiivisenä tieteenä. Sen päämäärä on kuvata kieltä »sellaisena kuin se on»: »lingvistejä kiinnostaa se, mitä ihmiset tosiasiassa sanovat, ei se, mitä heidän kielenhuollon normatiivisten ohjeiden mukaan tulisi sanoa» (Karlsson 1976: 12). Kielitieteen tutkimuskohteena puhe on primaari: »moderni lingvistiikka – – tähdentää puhekielen tutkimuksen ensisijaisuutta» (Karlsson 1976: 12). Näin kaikissa oppikirjoissa ja teeseissä. Väitän, että nämä teesit eivät ole toteutuneet – tai ovat toteutuneet vaillinaisesti – varsinaisessa kielitieteellisessä tutkimuskäytännössä.

Kielentutkimuksen »normaalikieli» (eli tutkimusaineistot, koeaineistot ja esimerkkien kieli) ei näytäkään olevan puhuttua kieltä »sellaisena kuin se on». Usein se on kirjoitettua kieltä. Vaikka kirjoitetun kielen tutkimus on sekä legitiimiä että suotavaa, ei ole syytä kuvitella, että kirjoitetun kaltainen kielimuoto olisi jotenkin perimmäisempi. Tutkimuksissa käsitelty ja esitelty kieliaines on myös usein monologista kielenkäyttöä, kun taas spontaani puhe on ensisijaisesti dialogista. Lisäksi kielitieteen aineisto on usein keksittyä. On siis selvää, että normitettu stand-

Menikö mönkään vai metsään?

ardkielimuoto tai prestiisikielenkäyttäjän (so. lingvistin) kuvitteleva kielimuoto kävelee tutkimuksessa usein edelleenkin todellisen kielenaineksen yli.

Voi tietenkin sanoa, että tällainenkin kielitiede on kuvailevaa. Kuvauksen kohdetta on vain siivottu rankalla kädellä: valikoitu, karsittu, harvennettu ja jalostettu. Näin on päädytty materiaaliin, jota on mukava tutkia, eikä tutkijan tarvitse liata käsiään arjen empiriaan, tuohon epämiellyttävältä tuntuvaan säännöttömyyteen ja vaihteluun. Vaikka lingvistin credona on tutkia puhuttua kieltä, hänen käytännön politiikkansa toinen. Näyttääkin siltä, että silloin kun kielitieteilijät hylkäsivät normatiivisuuden, he tarkoittivat sillä vain »ohjeellisuutta». Normatiivisuus ei kadonnut tieteen sisäisestä normistosta, jonka mukaan *kieli* on yhtä kuin standardikieli. Se on kirjoitettua, kirjoitetun kaltaista, luettua, kontekstitonta... Koko kielitieteen käsitteistö ja työkalut on tehty staattisen, jähmeän ja vaihtelemattoman standardikielen tutkimusta varten. Peruskäsitteet aina *lauseesta foneemiin* kuvastavat pääosin kirjoitetun kielen rakennetta (vrt. Linell 1982).

Silloinkin, kun arkipuhetta on tarkasteltu, se on nähty lingvistisen suotimen lävitse. Puheelle ominaiset syntaktiset ja fonologiset muodot on siten nähty joukkona eriasteisia kielen poikkeamia, jotka nimetään negatiivisin termein. Siispä puheessa on *p u u t t e i t a*: esimerkiksi *ellipsejä, loppuheittoja, elisioita tai äänneiden nielemistä*. Puheessa tavataan *t u r h i a* elementtejä: *vääriä aloituksia, taukoja, änktyystä, ylimääräisiä vokalisaatioita, interjektioita, svaavokaaleja, epenteesejä*. Puhe *v ä ä r i s t ä ä* kieltä poikkeamalla säännöistä ja sotkeutumalla: siitä löytyy *virheitä, lipsahduksia, ja kömmähdyksiä*. Monia puheen ilmiöitä onkin tavattu kutsua puheen *häiriöiksi* tai *virheiksi* (engl. *speech errors*).

Näin todellinen puhe erotetaan käsitteellisesti *kielestä*, ja samalla tähdennetään sen alemmaa statusta kieleen nähden. Se, mitä kuulemme ja näemme arkidiskursseissa, ei siis oikeastaan olekaan *kieltä*, vaan sen johdannaista: puhe on jonkinlainen kielen raikulipoika, joka sumeilematta turmelee isäinperintöään. Puheen ja puhutun kielen tutkimusta on leimannut outo vastahakoisuus hyväksyä sen omat ominaisuudet ja nähdä ne relevantteina tutkimuksen kannalta. Taustalla kummittelee se Hakulisen (1991: 412) ironisoima hurskas toive, että »jossakin tämä arkisen vajavuuden tuolla puolen on ollut tai on jokin täydellinen kielimuoto», John Lyonsin *klassisuuden harhaksi* nimeämä käsitys. Mutta missä tämä täydellinen kielimuoto asuu?

Teoreettisen kielitieteen valtavirrassa uivalle vastaus tähän kysymykseen on itsestään selvä. Kieli asuu Chomskyn mukaan mielessä – »mentaalilimenä» ja kenties mielen yhtenä synnynnäisenä modulina (ks. myös Fodor 1982). Kieliopilliset säännöt ja sanojen mentaaliset edustumat sisäistetään lapsena siinä abstraktioprosessissa, jossa ulkoisesta kielellisestä tarjonnasta ja sen variaatiosta muotoutuu invarianssin periaatteelle rakentuva sisäinen kielioppi. Puheen kaaoksesta lapsi

HANNELE DUFVA

löytää säännöllisen kielen ja sisäistää sen. Tällainen systeemi on tietysti jo määritelmän mukaan »virheetön». Chomskya – ja siten myös kieliteoriaa – kiinnosti (reaalimaailmalle tuntematon) ideaalinen puhuja – kuulija, joka tuntee kielensä täydellisesti. Siten kieliopillisesti irrelevanteiksi tulivat luokitelluiksi esimerkiksi sellaiset seikat kuin muistirajoitukset, huomion siirtyminen asiasta toiseen tai virheet tiedon soveltamisessa käytännön (Chomsky 1965: 3–4).

On aivan selvää, että chomskylaista kielitiedettä ei kiinnosta puhe eivätkä myöskään sen tuottamisessa käytetyt prosessit (vrt. äskeinen lainaus). Perusrajaus siivoaa siis heti kättelyssä pois puheen ja keskittyy kieleen, puheen pinnan alla asuvaan olioon. Tällainen idealistinen mentalismi on toki mahdollista, mutta näistä teeseistä poikineeseen psykolingvistiseen tutkimustraditioon se soveltuu mielestäni kovin huonosti. Jo varhaisessa chomskylaisessa psykolingvistiikassa (ks. esim. Fromkin 1971) alettiin tarkastella aktuaalista puhetta oletetun kielen kautta. Puhe – virheellisenä ja puutteellisenakin – tarjosi ns. ulkoista evidenssiä kieliteorialle. Alettiin etsiä kieliopillisten konstruktoiden »psykologista todellisuutta». Niinpä esimerkiksi puheen lipsahduksia pidettiin performanssikoneiston oikutteluna, joka samalla kavalsi jotain siitä, kuinka prosessien olisi pitänyt sujua.

Toisinaan tuntuu kuitenkin vaikealta ymmärtää, miksi tiettyjä puheen ominaisuuksia on alettu pitää virheellisinä. Hyvä esimerkki ovat tauot, jotka toisinaan luokitellaan »puheen häiriöiden» yhdeksi alakategoriaksi (ks. esim. Clark ja Clark 1977). Kuitenkin tauot – samoin kuin erilaiset ylimääräiseltä tuntuvat vokalisaatiotkin – kuuluvat olennaisena osana normaaliin keskustelupuheeseen. Niillä on useita sekä kognitiiviselta että vuorovaikutukselliselta kannalta tärkeitä funktioita: esimerkiksi prosessointiajan suominen sekä puhujalle että kuulijalle ja palautesignaalinä toimiminen. Virheitä ne ovat vain silloin, kun meillä on jokin tietty käsitys siitä, miten puheen pitäisi sujua.

Vaikka psykolingvistiikka on edennyt pitkälle sitten 1970-luvun, sen henki on mielestäni edelleen tyrmäävän formalistinen ja mekanistinen: puhetta tuottaa päänsisäinen kielikone, joka askartelea mentaalisen kieliopin sääntöjen avulla tarvittavan lauseen kokoon erilaisista varastossa olevista kielellisistä elementeistä. Puhuminen on siis lauseiden generointia – formaalista puuhaa luonnostaan. Kunnan formalistia myös aivan ilmeisesti harmittaa aktuaalisen puheen muotojen säännötömyys, epämuotoisuus ja varianssi. Niinpä puhe ei hänen mielestään voikaan olla muuta kuin virheettömän ja säännöllisen mentaalisen kielen halpaversio. Tässä formalistisen kielitieteen asetelmassa on mielestäni yksi iso ongelma. Siihen pääsemme mainiosti käsiksi miettimällä virheen käsitettä. Miksi kielen tuottamiskoneisto on aina epäkunnossa? Miksi diskurssisuunnitelmat epäonnistuvat, lauserakenteet löystyvät ja hajoavat käsiin, sanojen mentaaliset edustumat eivät löydy,

Menikö mönkään vai metsään?

muoto-oppi klikkaa ja artikulaatio takeltelee? Puheentuottamiskoneisto pettää puhujan – parhaimmankin – jatkuvasti, aina ja poikkeuksetta. Puhujat, joilla on teorian mukaan hallussaan täydellinen leksikaalinen tieto, kyky tehdä rikkeettömiä lausesuunnitelmia ja kanoniset artikulaation tavoitteet, eivät ikinä saavuta näitä kielellisiä päämääriään. Miksi? Miksi puhujalle on suotu täydellinen tieto, mutta vain vaillinainen kyky käyttää sitä? Vastaus tähän löytyy, kun muutetaan kysymystä.

Heti kun ravistetaan kielentutkimuksen kaleidoskooppia, nähdään toisenlainen kuva. Silloin oivalletaan, ettei puhetta pidäkään mallintaa ideaalisen kielen periaattein. Puheen tuottamisen tarkastelun lähtökohtana tulee olla nimenomaan tuotettu puhe. Seuraavassa yksi näyte puhutusta kielestä. Kyseessä on arkinen akateeminen puhediskurssi, seminaari-istunto.

Näyte 1a

A: rajaamista siis nii/ joo/ siis tuntuuko teistä nyt hyvältä idealta se siis että se automaattistuminen tai tää rutiinistuminen tai tää ois sitte se-

B: noo kum minusta k- minusta kyllä tuntus se

A: nii joo mm

B: että sä niiku ottaisit se siis siis öö s- käsittelisit niiku siitä näkökulmasta yrittäisit niiku miettiä

A: joo joo joo

B: täm- just tämä sinun ongelmasi kannalta niin uudelleen sen aineiston just suhteessa tähän kontrolloitu automaattinen öö siis siihen problematiikkaan/ mm/ i- il- ei tarte välttämättä siis mennä niin hirveesti sinne fonologiaan kuitenkaan

A: joo

Tavallisesti oletetaan, etteivät yllä olevan näytteen toistot, päällekkäinpuhunnat, kömpelöt syntaktiset rakenteet ja keskeneräisyydet vastaa kielikoneen toimintaperiaatteita vaan että ne ovat sen »häiriöitä». Seuraava näyte on editoimani ja »kirjakielistämäni» versio yllä olevasta. Sen rakenteet, asian esittämisyjärjestys ja -tapa ovat aivan erilaisia, ja osanottajien roolit erilaiset.

Näyte 1b

A: Rajaisinko esitykseni koskemaan automaattisuutta kielen prosessoinnissa?

B: Kyllä vain, mutta älä keskity liikaa fonologiseen prosessointiin.

Nyt voi kysyä, kummankaltaisia tuotoksia on käsitelty psykolingvistiikassa. Vastaus on selvä. Ensimmäisen näytteen tapaisia tuotoksia on tutkittu – psykoling-

HANNELE DUFVA

vistisesti – tuskin lainkaan. Tutkimus on voimakkaasti keskittynyt jälkimmäisen kaltaiseen – tai jopa vielä paljon kontekstittomampaan ja monologisempaan kielimuotoon. Mutta miksi olisi tarpeen olettaa, että ensimmäisen puhenäytteen tuottamisessa olisi koko ajan »oikeasti» pyritty jälkimmäiseen ja että puheen koneisto olisi suunniteltu kirjoitettujen lauseiden tuottamista varten? Mikä suhde siis vallitsee näytteiden 1a ja 1b välillä? Onko puhe kielen rappeutunut muoto vai kieli (sellaisena kuin sitä kielitieteessä yleisimmin käsitellään) puheen editoitu ja elaboroitu muoto?

Kielitiede siis näkee useat puheen ominaisuudet (toistot, väärät aloitukset, lip-sahdukset jne.) suorituskoneiston virheinä. Itse asiassa ne ovat puheen luontaisia ominaisuuksia. Suorituskoneisto ei siis ehkä teekään »virheitä» vaan sitä, mitä se on suunniteltu tekemään: puhetta. Tällöin puhuminenkaan ei ole nöyryyttävä epäonnistumien sarja, koska sen ei ole tarkoituskaan olla täydellisten lauseiden virheetöntä generointia. Puhumisen tarkoitus ei ole tuottaa kielellisiä ilmauksia vaan merkityksiä – eli sanoa jotain. Puhumisen lähtökohta on funktionaalinen, ei formaalinen. Myös sen tutkimuksen tulisi tunnustaa tämä. Keskustelupuheen »virheellisyys» samoin kuin sen »epätäydellisyyskin» ovat yksinkertaisesti puhekielen ominaisuuksia. Ne ovat johdettavissa tilanteen (eli puhujan ja kuulijan muodostaman systeemin) ominaisuuksista: »epätäydellisyys» johtuu mm. siitä, että yhden puhujan ei tarvitse kielen kautta eksplikoida kaikkea. »Virheellisyys» taas juontaa juurensa esimerkiksi puheen nopeudesta, peruuttamattomuudesta ja useista paralleelisista toiminnoista, jotka vaativat tarkkaavaisuutta osakseen.

Olen yllä väittänyt, että normatiivisuus näkyy edelleen kielitieteessä mm. suhtautumisessa puhuttuun kieleen. Puhetta pidetään statukseltaan alempana kielen johdannaisena ja puheeseen luontaisesti kuuluvia ilmiöitä virheellisinä. Vetoamalla pinnan alla olevaan *kieleen* kielitiede sitoutuu edelleen myös idealismiin. Näkemällä puheen tuottamisen kielikoneen aikaansaamana lauseiden generoimisprosessina se lankeaa myös formalistisuuteen, muodon asettamiseen funktioiden edelle.

2. Suomen kieli ja puhuminen

Seuraavassa tarkastelen, miten kieltä, puhetta ja niiden virheitä voidaan lähestyä arkikielen kautta. Myös ns. naiiveilla puhujilla on käsityksiä siitä, mitä kieli on ja kuinka se toimii. Näitä käsityksiä, joita aiemmin yleisesti kutsuttiin kansanmalleiksi (*folk models*), sanotaan nykyään usein kulttuurisiksi malleiksi (*cultural models*; ks. Holland ja Quinn 1987). Kulttuurisia malleja on itse kullakin mielessä: yhdet ovat uskomuksia, toiset perustuvat tietoon; yhdet ovat tarkkoja ja perustel-

Menikö mönkään vai metsään?

tuja käsityksiä, toiset hataria mielikuvia. Jo käsite *kulttuurinen malli* sinänsä antaa ymmärtää, että kullakin kulttuurilla (ja kielellä) on omia, sille tyypillisiä ajattelutapoja ja käsityksiä, joiden avulla jäsennetään ulkoista kaaosta ja luodaan maailmaan järjestystä. Vaikka näille malleille ei välttämättä uhrata paljoakaan tietoista pohdintaa, useimmiten ne ovat haluttaessa tiedostettavissa. Niinpä esimerkiksi kielikäsitteitä voidaan saada esiin monellakin tapaa: kyselemällä, haastatteleamalla ihmisiä, observoimalla heidän kielenkäyttöään, kuuntelemalla heidän kertomuksiaan. Yksi tapa on katsoa itse kieltä.

En ollenkaan tahdo väittää, että suomen kieli antaisi täydellisen kuvan suomalaisten kielikäsitteistä. Mielestäni on kuitenkin mahdotonta olettaa, että puhujan käyttämä kieli (oli se sitten arkista puhetta tai tieteellistä jargonia, suomea tai englantia) ei mitenkään vaikuttaisi puhujien käsityksiin - tai heijastaisi puhujien käsityksiä. Vaikutus saattaa olla lempeää ohjailua tiettyihin ajattelun kuvioihin, mutta se voi olla myös käsittefetisismiä, jossa kerran nimetyt käsitteet alkavat dominoida ajattelua, niin ettei toisille tulkinnoille löydykään tilaa. Käsittefetismin epäilystä ei ole syytä vapauttaa kumpaakaan – ei tavallista kielenkäyttäjää eikä kielentutkijaa. Arkikielen (ja tieteen kielen!) metaforien tarkastelu onkin yksi kielentutkimuksen vielä laiminlyödyistä aspekteista (ks. kuitenkin Helasvuo 1992; Laalo 1992).

Miten juuri suomen kieli kuvaa puhumistapahtumaa, erityisesti sen ongelmia ja häiriöitä? Yritän suhteuttaa arkikielen käsitteistöä tieteen käsityksiin. Tarkastelen skemaattisesti kahta mahdollista tapaa mallintaa puhetta. Toinen näistä näkee puheen klassisen puheketjumallin tavoin, toinen taas tarkastelee kieltä dialogisesti. Tarkasteluni pohjautuu osittain George Lakoffin (ks. esim. Lakoff 1991; Lakoff ja Johnson 1980) näkemyksiin kielen metaforisuudesta. Lakoffin mukaanhan ihminen havainnoi maailmaa ja itseään maailmassa paljolti näköaistinsa kautta. Tästä visuaalis-spatiaalisesta havainnoinnista, jolla on siis vahva konkreettis-fyysinen pohja, syntyy mielikuvuskeemoja, jotka ilmenevät – metaforisesti – kielessä. Vaikka metaforisuudella on vahva yleismaailmallinen ja yleisinhimillinen perustansa, on selvää, että yksittäiset kielet ja kulttuurit kuvittavat maailmaa osin eri tavoin.

Yhden (suomen) kielen perusmetaforan mukaan KIELEN KÄYTTÖ ON LIIKETTÄ: *järki juoksee, puhe virtaa ja keskustelu kulkee*. Liikkeen laatu voidaan nähdä kuitenkin hieman eri tavoin kahdessa erityyppisessä mallissa, jotka ilmenevät niin arkikielessä kuin tieteen kielessäkin.

2.1. Puhuminen merkitysten välittämisenä eli klassinen puheketjumalli

Puheketjumalli, jonka periaatteita voidaan löytää myös suomen kielestä, kuvaa puhumista viestin välittämisenä. Tämä malli on kielentutkijalle tuttu jo de Sauss-

HANNELE DUFVA

suren (ks. esim. de Saussure 1966) esittämänä, mutta myös Shannonin ja Weaverin (1949) informaationvälitysmallina. Toisinaan mallia on kutsuttu myös *johtometaphoraksi* (*conduit metaphor*; Reddy 1979). Mallissa on kolme osaa: puhuja, viesti ja kuulija. Puhuminen nähdään viestin välittämisenä puhujalta kuulijalle.

Niin arkikielisen kuin kielitieteellisenkin näkemyksen mukaan puhuminen alkaa viestin suunnittelusta. Puhumiseen tarvitaan arkikielen mukaan sekä *järkeä* että *ajatuksia*, jotka suomen kielen käsityksen mukaan ovat liikkuvaista lajia. Järki, joka sijaitsee *päässä*, voi kuitenkin *seisoa* tai *olla jäässä*. Silloin kun ajatus ei *kulje* eikä *juokse*, se on *pysähtynyt* tai *jumissa*. Ajatus voi myös *katketa* tai *karata*. Ajattelun liike voi olla – metaforisen laajentuman kautta – myös sähkövirtaa, jonka avulla generoidaan *järjen valoa* maailmaan. Mutta jos *hoksottimet eivät pelaa*, saattaa tulla ongelmia *virranjakeluun: tulee oikosulku*, kun *piuhat on sekaisin, pätkee, jakelu ei pelaa, leikkaa kiinni*. Kun sielunmaisema ei valaistu, *vintti on pimeänä*. Merkitysten prosessointi on siis liikettä. Sen ongelmat ovat PYSÄHDYKSIÄ tai KATKOKSIA.

Jotta viesti välittyisi, kokemukset ja ajatukset täytyy *pukea sanoiksi*. Kielenkäytön liike ei siis ole aineetonta. Puhuja aukaisee *sanaisen arkkunsa* ja *hakee, etsii* ja tavallisimmin myös *löytää* puheen substanssiksi sanoja. Sen jälkeen puhuja *pudottelee* niitä suustaan. Siten arkikieli – tieteen kielen tavoin – kuvailee sanoja ESINEINÄ, joita voidaan HAKEA ja KÄSITELLÄ. Suomen kielen *sanaisella arkulla* näyttääkin olevan yhtymäkohtia tieteen kielen *mentaaliseseen leksikkoon*. Mutta on erojakin: arkikielen mentaalinen leksikko ei sijaitsekaan ilmeisesti mielessä (inessiivi), koska sanat ja asiat *tulevat mieleen* (illatiivi). Jos sanoja ei löydy, vaan ne *häviävät* tai *hukkuvat*, voi syntyä ongelmia. Edelleen sanat saattavat *pyöriä kielen päällä* mutta eivät ole tullakseen ulos. Sanat voivat myös *mennä sekaisin*, silloin kun ei löydykään *oikeaa* sanaa vaan *väärä*. Sanat ovat siis kielenkäytön AINEKSIA. Ongelmia syntyy, jos ne ovat HUKASSA tai VÄÄRIÄ.

Sanat muuttuvat fyysiseksi, havaittaviksi olevaksi toiminnaksi – eli artikulaation kautta akustiseksi puheeksi – suussa, jossa kieli(elin) huolehtii tästä prosessista. Tavallisimmin puhe sujuu *luonnostaan* ja sanoja *suolletaan* tai *ladellaan* huolettomasti. Mutta myös *sanoihin sotkeutuminen, sekoilu* ja *sönnköttäminen* on tavallista. Ongelmia voi syntyä, kun kieli *kangertele* tai *liimautuu kitalakeen*. Puheesta voi tulla *puuroa* tai se on *yhtä takkuamista*. Toisinaan puhuja on *kipsissä* tai *lukossa: ei saa sanaa suustaan, tankkaa* ja *takeltelee*. Silloin kun *kielen kannat irtoavat*, puhe *luistaa*. Jos puhe luistaa liian hyvin, ehkä *kielenkantojen voitelun jäljiltä*, puhujalta voi *päästä* ajattelematon lausahdus tai *lipsahtaa* väärä sana.

Suomen kielessä suu mielletään siis ilmeisesti jonkinlaiseksi puheen organisointipaikaksi, jossa *risteilevä ajatus* ja *sopivat* sanat pitäisi keittää kokoon. Artikulatorisen puheen pitäisi siis olla jonkinmoinen järjen ja äänen keitos, jolla

Menikö mönkään vai metsään?

katsotaan olevan tietty optimaalinen VAUHTI ja KOOSTUMUS. Harvoin järjestyks on kuitenkin näin moitteeton. Puheessa syntyy SOTKUA ja KATKOKSIA, eikä se aina pysy puhujan HALLINNASSA.

Suusta puhuja lähettää sanat liikkeelle kohti kuulijaa: *osoittaa* sanansa jollekulle. Teko on nyt peruuttamaton: *Sanottua sanaa eikä ammuttua nuolta saa takaisin*. Sanat ovat aluksia, jotka kantavat merkityksiä ihmiseltä toiselle inhimillisessä vuorovaikutuksessa. Ne voivat olla *täynnä merkitystä*, mutta myös *tyhjiä*. Kun sanat *osuvat* maaliinsa, ne *saavuttavat* kuulijan, joskus oikein *kolahtamalla*. Toisinaan kuitenkin kuulijalla *käy tyhjää* ja *raksuttaa*, eikä juttu *valkene*. Kun sanat *eivät löydä oikeaa osoitetta*, ne voivat mennä *ohi korvien*. Kun kuulija ei *käsitä* (tai *saa langan päästä kiinni*), viesti ei *menekään perille* vaan jää joko *leijumaan ilmaan* tai menee *yli hilseen*. Sanat voivat siis osua MAALIINSA täsmäohjuksen tavoin – *nappiin* – mutta myös mennä OHI tai YLI. Puheketjumallin mukaan puhuminen on siis liikettä, jossa merkityksiä sisältävät sana-objektit siirtyvät puhujalta kuulijalle. Tässä mallissa puheen tarkoitus on täyttynyt, kun puhujan *ajatus* (kielitieteellisesti: *intentio*) on välittynyt kuulijalle oikein ja kun viesti on siirtynyt puhujan päästä (A) kuulijan päähän (B). Kielitieteessä puhetahtumaa onkin oikeastaan tarkasteltu vain kielen/koodin kannalta. Koko ketju on yhtä putkea, jossa kieltä generoidaan muuttamalla *propositiot* kielikoneistossa *lausesuunnitelmiksi*, johon haetaan sopivat lingvistiset elementit. Valmis tuotos lähetetään toteutusportaalle (eli artikulaatioon), ja niinpä lauseet putkahtavat puhujan suusta ilmaan, jossa ne matkaavat sujahtaakseen sitten kuulijan korvaan. Ongelmat, esimerkiksi virheet ja lipsahdukset, ovat suorituskoneiston toimintahäiriöitä. Kielitiede on siis aivan kirjaimellisesti *kielen tiedettä*, jossa puhuvilla ihmisillä on oikeastaan vain sivuosa. Arkielämässä ihmiset sen sijaan tarkastelevat tapahtumaa siihen osallistuvien yksilöiden kannalta. Niin puheen sujuminen kuin sen ongelmat ja häiriötkin ovat puhujan tai kuulijan ominaisuuksia: taitoa tai taidon puutetta. Puhujille sattuu *lipsahduksia*, *huteja*, *ohilyöntejä*, *ylilyöntejä*, *vikapistoja*, *vikatikkejä*, *kömmähdyksiä*, *munauksia*, *rimanalituksia*, *hairahduksia* ja he *sähläävät*, *sönnkäävät*, *mokaavat*, *tonttuilevät*, *törttöilevät*, *tupeksivat*, *koheltavat*, *lipsahtelevat*. Ne kuulijat, jotka eivät nappaa viestiä kiinni, leimataan sukkelasti ymmärtämättömäksi ja epäkelvoiksi henkilöiksi: *uunoksi*, *taunoksi*, *taneliksi*, *torveksi*, *tallukaksi*, *saappaaksi*, *tampioiksi*, *ääliöksi*, *pössööksi*...

Yksi mahdollisuus kuvata puhetahtumaa on siis juuri puheketjumalli, joka on dominoinut kielitieteen käsitystä puhumisesta mutta jonka elementtejä on selvästi nähtävissä myös arkikielessä. Tässä mallissa puhuminen nähdään kahden yksilön – puhujan ja kuulijan – välisenä pelinä, jossa viestit lähetetään toiselta toiselle.

HANNELE DUFVA

2.2. Puhuminen dialogina

Vaihtoehtoisessa mallissa puhujan ja kuulijan suhde nähdään yhteisenä liikkeenä eli dialogina. Dialogisuus on alun perin bahtinilainen käsite (ks. esim. Vološinov 1973), joka on viime aikoina alkanut puhuttaa myös kielitieteilijöitä (ks. esim. Marková ja Foppa 1990). Puheen tuottamisen ja psykolingvistiikan kannalta dialogisuus tarkoittaa sitä, että puheketjun osasia ei tarkastella irrallisina osasina, vaan systeemisenä kokonaisuutena. Dialogisessa mallissa puhumista tarkastellaan primaaristi sosiaalisena vuorovaikutuksena. Puhetapahtuma on yhteistoimintaa, jossa tärkeää on puhumisen funktio (vrt. esim. Halliday 1973). Myös suomen kielikuvista osa taipuu juuri tällaisen näkemyksen kannalle.

Tässä mallissa puhuja ja kuulija ovat yhteistyössä (vrt. esim. Grice 1975). Kun puhuja ja kuulija käyvät läpi *keskustelun kuvioita*, he *tunnustelevat maaperää ja etsivät yhteisymmärrystä*. Parhaassa tapauksessa heillä *synkkaa* ja he pääsevät *sammalle aaltopituudelle*. Puhuminen nähdään funktionaalisenä tapahtumana, jossa neuvotellaan merkityksistä (ks. esim. Rommetveit 1992). Kun hyvin sattuu, puhuja ja kuulija *ymmärtävät toisiaan puolesta sanasta, puhuvat toistensa suuhun, vievät sanat toistensa suusta, tai näkevät* viestit jopa toistensa *naamasta*. Arkikieli ymmärtää siis oikein hyvin, että keskustelun sujuminen ja puheen ymmärtäminen on paljon muuta kuin koodin purkamista. Nämä arkikielen esimerkitkin viittaavat siihen, että keskustelua käydään paitsi artikuloitun puheen myös nonverbaalisten viestien ja implisiittisten oletusten ja tietojen avulla (vrt. esim. Sperber ja Wilson 1988).

Dialogisesti keskustelu on siis yhteistä matkantekoa tai KYTYTÄ - ikään kuin kulkuneuvo, jossa puhuja ja kuulija ovat mutta jota kulloinenkin puhuja ohjaa. Toisinaan kulkuneuvosta voi *pudota*: niin *rattailta, kelkasta* kuin *veneestäkin*. Keskustelussa puhujan ja kuulijan erilaiset diskurssirollit ilmenevät *ohjasten pitämisinä* tai muuten vain *johdatteluna*. Puhujan rooli on aina aktiivisempi: puhuja yrittää *saada kuulijaa mukaan* tai *vetää* keskustelua. Kuulija yrittää *pysyä perässä, seurata*. Toinen joskus käytetty yhteistoimintaa korostava metafora on TANSSI (vrt. Halliday 1987). Keskustelulla voi siis olla omat *kuvionsa, tahtinsa* ja *rytminsä*. Ongelmia voi syntyä silloin, kun puhuja *astuu kuulijansa varpaille*: se on *tahditonta*.

Dialogisesti sanat eivät ole niinkään viestialuksia kuin LÄHETILÄITÄ. Ne lähetetään toiselle siinä tarkoituksessa, että ne täyttävät jonkin puhujan tarkoittaman tehtävän: hyvin *valikoidut* sanat *ilahduttavat, lohduttavat, kieltävät, käskevät, anovat, pyytävät*... Puhuja laittaa sanat asialleen ja antaa sanoille mahdin. Sanat saavat aikaan jotain: ne toimivat puheakteina (vrt. Searle 1975).

Dialogisessa mallissa liikkeen laatu on aivan erilainen kuin puheketjumallissa.

Menikö mönkään vai metsään?

Dialoginen määränpää on löytynyt silloin, kun on yhteistoiminnalla siirrytty tilasta (A) tilaan (B) ja/tai saatu aikaan yhteinen tulos. Viesti ei siis siirry puhujalta kuulijalle, vaan se syntyy – jos on syntyäkseen – yhteistyössä. Yhteistyö ei ole aina sopuisaa. Yhteistyökumppaneiden *napit voivat mennä vastakkain* tai *sukset ristiin*. *Seinä on vastassa*, jos joutuu puhumaan *kuuroille korville*. Jos puhuja liian innokkaasti *pyrkii niskan päälle* tai pinnistelee *kääntääkseen toisen pään*, voi kuulija puolestaan *lyödä kamppoihin* tai *heittää pallon takaisin*. Kun keskustelussa joutuu *ahdistetuksi*, voi *päätyä puun ja kuoren väliin* tai *puhua itsensä pussiin*. Olennaista on, että kysymys on yhteistoiminnasta. Yksin ei voi nujakoidakaan.

Yhteistoiminnan lopputulos voi olla onnistunut, mutta myös keho. Ei tullutkaan kunnan keitosta, vaan meni *läskiksi*, *plörinäksi* tai *pipariksi*. Puhujat voivat myös huomata, että saavutettu tila ei ollutkaan ennakoitu, odotettu tai toivottu. Silloin on mennyt *pieleen* tai *poskelleen*, *väärille raiteille* tai *penkin alle*. Huonosti on käynyt myös silloin, kun on rysähdetty *päin mäntyä*, *honkia*, *seiniä*, *Prinkkalaa*, *Mäntsälää* tai peräti *peetä*. Juttu on mennyt *metsään*, *männikköön*, *pöheikköön*, *jorpakkoon*, *mäkeen*, *kiville* tai omituisempiin paikkoihin kuten *mönkään*, *mynkään* tai *myttyyn*. Silloin voi peräti kierähtää *ojasta allikkoon*, *vetääkseen siellä vesiperän*.

Olen tässä käsitellyt puhumista kahdelta kannalta. Toisessa näkökulmassa puhe nähdään tapahtumana, jossa viesti välittyy puhujalta kuulijalle. Painopiste on viestin tarkastelussa, ja voisimme kutsua näkemystä koodikeskeiseksi. Toinen näkökulma taas tarkastelee puhetta kontekstiin sidottuna systeemisenä tapahtumana, jossa yhtään osatekijää (puhujaa, kuulijaa, tilannetta, koodia) ei voida tarkastella toisistaan irrallisena ja jossa erilaiset viestit muotoutuvat vuorovaikutustilanteessa. Tätä näkökulmaa olen kutsunut tässä dialogiseksi, ja mielestäni sen käyttöönotto toisi paljon uutta puhtia kielitieteelliseen ja psykolingvistiseen keskusteluun. Viimeisessä jaksossa yritänkin hahmotella lyhyesti sitä, mitä puhuminen ja sen »virheet» voisivat dialogisessa mallissa olla.

3. Tieteen ja arjen metaforat: puheketjusta dialogiin

Kuten yllä havaittiin, arkikielestä löytyi yllättävän paljon myös tieteen kielelle tuttua metaforista ajattelua. Mitään suurta kertomusta tai eksaktia teoriaa arkinen kieli ei näytä muodostavan. Kieli kertoo vaihtoehtoisia kertomuksia ja kantaa osin ristiriitaisiakin miniteorioita. Sinänsä tämä ei ole ihme; onhan kieli monien eri ajattelutapojen ja kulttuurien kerrostuma. Kukin kieli ottaa vaikutteita monelta taholta: toisista kielistä ja kulttuureista. Kerran kielessä käyttöön otettu tai lainattu metafora laajentuu ja tuottaa uusia ilmauksia. Arkikieli ja arkiajattelu käyvät dia-

HANNELE DUFVA

logia tieteen kielen ja käsitysten kanssa. Spontaanit ja naturalistiset käsitykset (joita lingvistillä on tapana sanoa naiiveiksi) ovat ihmisen mielessä rinta rinnan opittujen ja normatiivisten käsitysten kanssa.

Mutta mitä tieteen kielen kuvat sitten ovat? Ovatko ne lopulta vain jalostettuja metaforia ja sofistikoituja muotoja arkisista kulttuurisista malleista? Voivatko ne olla jotain muuta? Kieli, niin tieteen kuin arjenkin, on täynnä metaforista ilmaisuja. On kuitenkin olemassa vaara, että tietty metafora alkaa dominoida ajattelua. Nykyinen psykolingvistiikka esimerkiksi suosii tietokonemetaforia ja atomistisia ja mekanistisia kielikuvia. Silloin tällöin psykolingvistikista kirjoituksista saa kuitenkin sen vaikutelman, kuin metafora olisi tullut kirjoittajalle lihaksi. Onko ihmisen kielenkäyttö oikeasti kielellinen komputaatioprosessi? Missä sijaitsee fonologinen komponentti? Onko mentaalinen leksikko todellinen lokaatio, joka sisältää aktuaalisia objekteja? Millaiselta foneemit näyttävät?

Joskin saattaa olla vaikea tunnustaa, että tiedämme mentaalista todellisuudesta paljon vähemmän kuin luulemme, ns. psykologinen realismi on monessa tapauksessa vain käsittefetisismiä, jonka avulla keskeisiä teoreettis-kielitieteellisiä käsitteitä yritetään naamioda empiirisesti käsiteltäviksi olioksi. Tällainen hypoteettis-deduktiivinen ajattelu dominoi edelleenkin nykyistä psykolingvistiikkaa ja tuottaa melkein väkisin vain paradigmasidonnaisia tuloksia. Teoria voi paksusti, mutta sen suhde todellisuuteen on vähintäänkin etäinen. Tarjoaisin tilalle ennakkoluulotonta tutustumista puheen konkretiaan, ja teoreettista uudelleenorientoitumista tämän perusteella.

Askeleet kohti psykolingvistiikan konkretisoimista olisivat toki helppoja. Eräs tarvittava toimenpide olisi kuvata kutakin *kielen* modaliteettia sen omin ehdoin: puhetta puheena, kirjoitusta kirjoituksena. Ne valtavat erot, jotka on havaittavissa esimerkiksi juuri puheen tuottamisen ja kirjoittamisprosessin välillä, eivät käsitteäkseni voi olla ilmenemättä myös niihin tarvittavissa psyykkisissä toiminnoissa. Tämä lähestymistapa (joka ei toki kiellä prosessoinnin yhtäläisyyksiäkään) saattaisi muuttaa radikaalistikin käsitystä mentaalista kielestä ja osoittaa, että verbaaliseen koodiin keskittynyt ja universaaliuteen pohjaava nykyinen »kielimoduulinäkemyks» on rajoittunut.

Toinen askel on etsiä psykolingvistiikkaan uusia tutkimuksellisia näkökulmia ja menetelmiä. Tässä olen esitellyt yhtä mahdollisuutta: arkikielen analyysia. Sitä voi täydentää sellaisten haastatteluaineistojen avulla, joissa kartoitetaan puhujien kokemuksellista kuvaa kielestään. Toisaalla olen myös pyrkinyt osoittamaan, että induktiivinen lähestymistapa, joka lähtee puhutun kielen esimerkeistä ja pyrkii hahmottamaan niiden pohjalta uutta teoreettista viitekehystä, on myös mahdollinen (ks. Dufva 1992).

Millainen olisi sitten dialoginen puheen tuottamisen malli ja dialoginen virhe-

Menikö mönkään vai metsään?

käsitys? Ehkäpä arkikieli, joka kuvaa puhumista monitasoisesti ja monivivahteisesti, on sittenkin ollut käsityksissään realistisempi kuin filosofialtaan platonilainen ja idealistinen kielitiede, jota vaivaa kolme harhakäsitystä. Ensimmäinen kielitieteellinen harha on se, että ihmisten välinen kommunikaatio perustuu puhujan koodaamaan kielelliseen viestiin, jonka kuulija dekodaa. Todellisuudessa tämä on vain yksi osa vuorovaikutustilanteessa tapahtuvaa viestintää. Viestejä välittyy myös nonverbaalisesti: äänen ja kehon avulla. Viestit muotoutuvat myös sanoitta ja eleittä. Onhan selvää, että iso osa vuorovaikutusta perustuu julkitulemattomiin oletuksiin ja päättelyihin. Itse tilanne ja osallisina olevien puhujien tiedot, taidot, asenteet, kokemukset ja uskomukset välittävät viestejä koko ajan, vääjäämättä. Puhetilanteen kannalta (ja puheen psykolingvistisen teorian kannalta) nämä eivät tietenkään ole »oheisviestejä». Ne ovat yksinkertaisesti viestejä. Verbaalisen ja vokaalisen (= kielen) erottaminen muista viesteistä omaksi luokakseen ei onnistu käytännön vuorovaikutuksessa, eikä sitä ole syytä tehdä puhumisen teoriassakaan. Dialogisessa mielessä puhuminen ei ole siis vain ja ainoastaan kieltä. Se on myös ja ennen kaikkea merkityksien välittämistä. Nämä merkitykset voivat välittyä monella tapaa.

Toinen harhaluulo on se uskomus, että viesti on onnistunut silloin, kun puhujan ilmaus on ristiriidaton hänen intentionsa kanssa ja välittää tämän intention kuulijalle. Tällainen käsitys intentiosta antaa ymmärtää, että tietty puhujan mentaalinen tila olisi yksiselitteinen ja kyettäisiin pukemaan sanoiksi yksiselitteisesti. Mielen liikkeet eivät kuitenkaan ole identtisiä kielen liikkeiden kanssa. Ilmaus ei ole sanoiksi puettu ajatus. Näin asiasta Vygotski (1982: 244; kursivointi tämän artikkelin tekijän):

Puhuja joutuu usein kehrittelemään yhtä ajatusta monta minuuttia. Ajatus on hänen mielessään yhtenä kokonaisuutena eikä suinkaan synny vähitellen erilisinä yksikköinä, kuten hänen puheensa. Se mikä sisältyy ajatukseen samanaikaisena, esiintyy puheessa peräkkäisenä. Ajatusta voisi verrata pilveen, joka vuodattaa sanakuoron. Siksi siirtyminen ajatuksesta puheeseen on äärimmäisen mutkikas tapahtuma, jossa ajatus jäsennetään ja luodaan uudelleen sanoiksi. *Ajatus ei ole yhteneväinen sanan eikä myöskään niiden sanan merkitysten kanssa, joissa se ilmenee, ja sen vuoksi tie ajatuksesta sanaan kulkee merkitysten kautta.*

Puhujan intentiota ei siis missään tapauksessa voi kuvata kielellisenä lausesuunnitelmana, niin kuin psykolingvistiikassa usein on tehty. Puhuja kielentää aina ja välttämättä vain osan senhetkisistä mielen liikkeistään. Valmis ilmaus on vain yksi mahdollinen kieliäsu puhujan ajatuksille ja pyrkimyksille. Sitä voidaan parantaa, täsmentää, karsia, täydentää, selittää, tai se voidaan jopa kiistää. Puhuttu ilmaus on siis aina ja välttämättä vain näkökulma, aspekti ja fragmentti käynnissä

HANNELE DUFVA

olevasta ajattelusta. Yhtä lailla fragmentaarista on kuulijan toiminta. Kuulija ei suinkaan rekonstruoi puhujan ajatuksia vaan ymmärtää, päättelee ja arvailee puhujan tarkoituksia ja päämääriä sekä kielellisen ilmauksen että omien tietojensa ja taitojensa perusteella. Koska intentiot »eivät ole kieltä», kielen lipsahdukset ja »virheet» eivät siis juurikaan haittaa viestien välittymistä, mutta monet muut seikat sen sijaan kyllä. Dialogisesti – ja yhtä hyvin arkisestikin – vuorovaikutus on olennaisesti kahden kauppa. Kuulija ei ainoastaan kuule kielellistä ilmausta. Hän myös näkee puhujan ilmeen, kuulee puhujan äänen ja tietää, arvelee ja päättelee erilaisia asioita. Kuulija ei siis ole passiivinen vastaanottaja, vaan hän osallistuu viestin muotoutumiseen. Viesti »onnistuu», kun ihmiset päätyvät riittävään yhteisymmärrykseen ja kun he määrittelevät tuloksen onnistuneeksi.

Kolmas kielitieteen ongelma on se, että yksiselitteisyyttä, virheettömyyttä, sujuvuutta, ongelmattomuutta, häiriöttömyyttä ja korrektiutta pidetään viestien oletusarvoina. Itse asiassa nämä ovat puhujien ja kirjoittajien vilpittömiä ja utopistisia toiveita, jotka perustuvat olemassa oleviin kielenkäytön normeihin: siis oikeastaan oppikirjojen, opettajien ja kielitieteilijöiden käsityksiin. Kieli on haluttu nähdä ristiriidattomana, loogisena ja rationaalisenä. Sen viestinnällistä luotettavuutta on ylikorostettu. Puhujat ja kuulijat on redusoitu sieluttomiksi kieltä tuottaviksi koneiksi, joiden välillä yksiselitteiset viestit kulkevat kuin radiolähettimestä vastaanottimeen. Sitä, mikä on kielelle systeeminä ja puhujille ja kuulijoille yksilöinä tyypillistä ja luontaista, on kammoksuttu ja pyritty jalostamaan.

Dialoginen näkemys kielestä saattaa kuulostaa pessimistiseltä. Sitä se ei suinkaan ole. Kieli (sekä ihmiskieli yleensä että kukin kieli erikseen) on luontaisesti kaoottinen, hämärä ja petollinenkin systeemi. Vuorovaikutus on luontaisesti kahden kauppana uhkapeliä. Koko kielenkäyttöprosessi on luontaisesti täynnä sudenkuoppia, joita me nimitämme häiriöiksi, ongelmiksi ja virheiksi. Ovatko ne todella häiriöitä – ja missä mielessä – on erittäin vakavasti otettava kysymys, jota on tutkittu tuskin lainkaan. Olen vahvasti sitä mieltä, että sekä kielitiede että arkinen kommunikaatio astuvat aimo askeleen eteenpäin, kun tämä tunnustetaan. Kielen pyhäpuku on ollut kovin tiukka, ja ehkä onkin jo aika höllentää solmiota. Kun kielen monitasoisuus, moniselitteisyys ja tilannesidonnaisuus tunnustetaan, on tilaa myös omien ja toisten »virheiden» suopeammille tulkinnoille.

Miten sitten virheet, erheet, erehdykset, lipsahdukset, kömmähdykset ja muut ongelmat määritellään dialogisesti? Yllä esitin, että puhetilannetta tulee tarkastella systeemisenä kokonaisuutena. Tällöin on selvää, että mikään virhe ei synny tyhjiössä. Absoluuttista virhettä ei ole. Virheiden dialogista teoriaa hahmotellessa on siis tärkeää katsoa paitsi kieltä ja puhujaa, myös kuulijaa. Tähänastisessa virheiden tutkimuksessa on oikeastaan eniten korostunut kieli: se, mikä rikkoo kielen rakennesääntöjä, on virhe. Samoin on korostettu puhujan osuutta: kun ei-kompetentti

Menikö mönkään vai metsään?

puhuja (lapsi, vieraan kielen puhuja, afaatikko) rikkoo kielen sääntöjä, on kyseessä virhe, ja kun kompetentti puhuja tekee samoin, on kyseessä lipsahdus. Todellisuudessa puhujia ja heidän kompetenssiaan ei voi luokitella ollenkaan näin yksioikoisesti (ks. Dufva 1992).

Dialogisessa virhekäsityksessä kuulija-arvioija nousee tärkeimmälle sijalle. Tämä on luonnollista. Jotta jokin tuotos, ominaisuus tai sanavalinta yleensä voidaan nimetä virheeksi, tarvitaan joku kuulija-arvioija, joka tekee näin. Kuulija-arvioija voi siten olla puhuja itse, hänen kuulijansa, joku satunnainen ohikulkija... Kullakin arvioijalla on omat kriteerinsä arvioida ilmausta: sen kielellinen korrek-tius, pragmaattinen osuvuus tai sen sosiaalinen tahdikkuus. Kuulijoina arvioimme luultavasti aina jonkin verran kuulemaamme – usein toki hyvinkin tiedostamatto-malla tasolla. Samalla arvioidaan myös kuullun »virheen» syitä. Tässä käytetään kielellistä tietoa, mutta myös tilannetietoa. Virhe on siis ratkaisevalla tavalla kuu-lijarvioijan korvassa. Kun kuulemme ilmauksen, jota pidämme outona, vääränä tai ihmeteltävänä, panemme sen merkille, arvioimme sen syitä, luokittelemme sen ja pohdiskelemme sen seurauksia.

Tärkeää on myös kuulijan (kielellinen) valta. Kenellä on oikeus määritellä toi-sen käytös virheelliseksi? Tähänastinen näkökulma kielen virheisiin – niin kieli-tieteessä, psykolingvistiikassa, kielenopetuksessa kuin arkielämässäkkin – on ollut ahtaan kielellinen ja normatiivinen. Näkökulma on asiantuntijavaltaa pahimmil-laan: niin lingvistit kuin opettajatkin ovat luottaneet omaan näkemykseensä eivät-kä ole havainneet sen »lingvosentrisyyttä». Syntyperäiset kirjoitetun kielen puhu-jat, ammattimaiset »Academesen» käyttäjät ja norminsa nielaisseet opettajat ovat kukin parhaansa mukaan päsmäroineet kielenkäyttöä. Jo tämänkin takia on tärkeää antaa kielentutkimuksessa puheenvuoro arkikielelle, arkipuheelle – ja niiden käyt-täjälle.

LÄHTEET

- CHOMSKY, NOAM 1965: *Aspects of the theory of syntax*. The MIT Press. Cambridge, Mass.
 CLARK, HERBERT H. – EVE CLARK 1977: *Psychology and language*. Harcourt, Brace and Jovanovich. New York.
 DE SAUSSURE, FERDINAND 1966: *A course in general linguistics*. McGraw-Hill Book. New York.
 DUFVA, HANNELE 1992: *Slipshod utterances: A study of mislanguage*. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
 FODOR, JERRY 1983: *The modularity of mind*. The MIT Press. Cambridge, Mass.
 FROMKIN, VICTORIA 1971: *The non-anomalous nature of anomalous utterances*. – *Language* 47 s. 27–52.
 GRICE, H. P. 1975: *Logic and conversation*. – PETER COLE – JERRY L. MORGAN (toim.):

HANNELE DUFVA

- Speech acts. Syntax and semantics 3. Academic Press. New York.
- HAKULINEN, AULI (toim.) 1989: Suomalaisen keskustelun keinoja 1. Kieli 4. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- 1991: Kielentutkimus ja arvo. – Virittäjä 4 s. 409–416.
- HALLIDAY, M. A. K. 1973: Explorations in the functions of language. Edward Arnold. Lontoo.
- 1987: Spoken and written modes of meaning. – P. HOROWITZ – S. J. SAMUELS (toim.): Comprehending oral and written language. Academic Press. San Diego.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1992: Kuka komentaa ja ketä? Pala generatiivisen syntaksin terminologiaa haarukassa. – LAURI HARVILAHTI – JYRKI KALLIOKOSKI – URPO NIKANNE – TIINA ONIKKI (toim.): Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- HOLLAND, DOROTHY – NAOMI QUINN. 1987: Cultural models in language and thought. Cambridge University Press. Cambridge.
- KARLSSON, FRED 1976: Johdatusta yleiseen kielitieteeseen. Gaudeamus. Helsinki.
- LAALO, KLAUS 1992: Kielentutkimuksen suuntauksia metaforina. – LAURI HARVILAHTI – JYRKI KALLIOKOSKI – URPO NIKANNE – TIINA ONIKKI (toim.) Metafora. Ikkunan kieleen, mieleen ja kulttuuriin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- LAKOFF, GEORGE – MARK JOHNSON 1980: Metaphors we live by. The University of Chicago Press. Chicago.
- 1991: The invariance hypothesis: is abstract reason based on image-schemas? – Cognitive Linguistics 1 s. 39–74.
- LINELL, PER 1982. The written language bias in linguistics. SIC 2. University of Linköping. Linköping.
- MARKOVÁ, IVANA – KLAUS FOPPA (toim.) 1990: The dynamics of dialogue. Harvester Wheatsheaf. New York.
- MEY, JACOB L. 1985: Whose language: A study of linguistic pragmatics. John Benjamins. Amsterdam.
- REDDY, MICHAEL 1979: The conduit metaphor – a case of frame conflict in our language about language. A. ORTONY (toim.): Metaphor and thought. Cambridge University Press s. 284–324.
- ROMMETVEIT, RAGNAR 1992: Outlines of a dialogically based social-cognitive approach to human cognition and communication. – ASTRI H. WOLD (toim.): The dialogical alternative towards a theory of language and mind. Scandinavian University Press. Oslo.
- SEARLE, JOHN R. 1975: Indirect speech acts. – PETER COLE – JERRY L. MORGAN (toim.): Speech acts. Syntax and semantics 3. Academic Press. New York.
- SHANNON, CLAUDE E. – WARREN WEAVER 1949: The mathematical theory of communication. University of Illinois Press. Urbana, Ill.
- SPERBER, DAN – DEIRDRE WILSON 1988: Relevance: Communication and cognition. Harvard University Press. Cambridge, Mass.
- VOLOŠINOV, VALENTIN N. (1930) 1973: Marxism and the philosophy of language. Seminar Press. New York.
- VYGOTSKI, LEV S. (1934) 1982: Ajattelu ja kieli. Weilin & Göös. Espoo.

Missed the point? Dropped a brick? Linguistics, Finnish language and the psychology of spoken language

HANNELE DUFVA

In this paper, the fundamentals of a psycholinguistic theory of speech are discussed in the light of 'language about language'. The metaphors that are used of language and speech within linguistic sciences on one hand, and in the Finnish language on the other are examined. Metaphors of failure are given special attention. It is argued that language used to describe 'language' and 'speech' in contemporary linguistic science shows that descriptivity in linguistics has been a fallacy. Basically, normative judgments are expressed overall in the linguistic terminology that is in common use. Thus the features that are characteristic for spoken language are described as deteriorated forms (eg. 'deviant', 'missing' or 'superfluous') of mental 'language' which is, in contrast, regarded as flawless by definition.

Two different views about (or, theories of) spoken language, as expressed in the Finnish metaphors, but also in the linguistic thought, are discussed. In one view, spoken communication is visualized as a *speech chain*, in which the speaker's intention is mediated to the hearer in the process of coding and decoding of verbal messages. An alternative view sees speaking in *dialogical* terms. Dialogically, speaking is systemic in nature, and *meanings are negotiated* in *co-operation* between the speaker and his/her hearer, by means of not only language but also nonverbal communication and unspo-

ken inferences.

It is evident that the vocabulary and idioms of a natural language (such as eg. Finnish) do not reflect any exact theory about language and speech. Rather, everyday language seems to embed alternative and even contradictory views – in opposition to rigorous linguistics. The author argues, however, that the metaphors of contemporary psycholinguistics, consistent and rigorous as they are, often end up as conceptual fetishes. Contemporary metaphors of formalist linguistics tend to objectify language, which is, in addition seen in mechanistic and componential terms. Thus also the imagery used fortifies the formalist and idealist notion of mental reality where the 'language machine', which consists of different components produces spoken language by building verbal structures out of linguistic object-units.

Thus the status of spoken language in linguistic theory needs to be reconsidered. When spoken language is given priority and when it is regarded and analyzed without prejudice, it will be seen that the fundamentals for a psycholinguistic theory of speech production and perception cannot lie anywhere else than in spoken language itself – and certainly not in such idealized notion of mental language as is typical to contemporary theoretical linguistics.